

HISTORIA / HISTORY

KS. SŁAWOMIR ZABRANIAK

Uniwersytet Rzeszowski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9987-8013>

e-mail: slawomir.zabraniak@interia.pl

DUCHOWIEŃSTWO KOŚCIOŁA RZYMSKOKATOLICKIGO W POLSCE POD KONIEC ŚREDNIOWIECZA I W CZASACH NOWOŻYTNYCH. W TROSCE O WŁAŚCIWE POLE ZNACZENIOWE POJĘĆ

Streszczenie: Na temat Kościoła łacińskiego (rzymskokatolickiego), jego duchowieństwa, roli w życiu politycznym, społecznym i jego bogactwach powstało wiele publikacji, których wartość merytoryczną można różnie oceniać. W potocznej opinii, zwłaszcza niektórych środowisk nieprzychylnych lub wręcz wrogich Kościołowi, są wciąż żywe oraz nieustannie powielane i utrwalane mity, które niewiele mają wspólnego z prawdą. W niniejszym tekście omówiono najpierw duchowieństwo (stan duchowny), które było dużo liczniejsze niż współcześnie. Do stanu duchownego przynależeli bowiem wszyscy mężczyźni, którzy przystąpili do obrzędu tonsury i mieli różne stopnie święceń. Wyjaśniono także kluczowe dla tamtych czasów pojęcia, jakimi były beneficjum i patronat. Omówiono również wewnętrzny podział stanu duchownego oraz zasady obsadzania różnych urzędów i godności kościelnych.

Słowa kluczowe: Kościół rzymskokatolicki, Polska, duchowieństwo, tonsura, stopnie święceń, tytuł kanoniczny święceń, beneficjum, kumulacja beneficjów, patronat, urząd kościelny, godność kościelna, ekspektatywa

THE CLERGY OF THE ROMAN CATHOLIC CHURCH IN POLAND AT THE END OF THE MIDDLE AGES AND IN THE MODERN PERIOD. FOR THE SAKE OF THE PROPER SEMANTIC FIELD OF CONCEPTS

Abstract: Many publications have been written on the Latin (Roman Catholic) Church, its clergy, its role in political and social life, and its riches, the merits of which can be assessed in various ways. Popular opinion, especially among some groups unfavorable or even hostile to the Church, still perpetuates myths that bear little resemblance to truth. This text first discusses the clergy (clerical order), which was much larger than today. The clergy included all men who had undergone the rite of tonsure and held various degrees of ordination. It also explains the key concepts of the time, such as benefice and patronage. The internal division of the clergy and the principles of appointment to various ecclesiastical offices and dignities are also discussed.

Keywords: Roman Catholic Church, Poland, clergy, tonsure, degrees of ordination, canonical title of ordination, benefice, accumulation of benefices, patronage, ecclesiastical office, ecclesiastical dignity, expectancy

Wprowadzenie

Na temat Kościoła łacińskiego (rzymskokatolickiego), jego duchowieństwa, roli w życiu politycznym, społecznym i jego bogactwach powstało wiele publikacji, których wartość merytoryczną można różnie oceniać. W potocznej opinii, zwłaszcza niektórych środowisk nieprzychylnych lub wręcz wrogich Kościołowi, są wciąż żywe oraz nieustannie powielane i utrwalane mity, które niewiele mają wspólnego z prawdą. Tej prawdy także nie chce się poznać. By jednak być uczciwym i obiektywnym, należy sięgnąć do ówczesnych realiów i je poznać. Taka postawa *sine ira et studio* domaga się także pochylenia nad źródłami z czasów nowożytnych i ich analizy.

Aby zrozumieć podjętą w tytule problematykę, należy zgłębić kluczowe dla tamtych czasów pojęcia. Są nimi przede wszystkim trzy: „duchowieństwo (stan duchowny)”, „beneficjum” i „patronat”.

Pojęcia kluczowe

Na początku należy wyjaśnić samo pojęcie „duchowieństwo (stan duchowny)”, kler (z łacińskiego *clerus*, od greckiego *kleros*, dosłownie ‘los, udział, stan (wybrany)’). Nie można bowiem przypisywać mu współczesnego rozumienia czasom nowożytnym. W tamtym okresie, i praktycznie aż do reformy Kościoła katolickiego po Soborze Watykańskim II (1962–1965), było ono dużo szersze, niż na ogół rozumie się je obecnie. Duchowieństwo, stan duchowny, to nie była wtedy tylko hierarchia kościelna, czyli biskupi, i księża.

Przez duchowieństwo, stan duchowny, rozumiano w czasach nowożytnych ogół osób tworzących zhierarchizowaną grupę złożoną z podporządkowanych sobie stopni, wyznaczonych zakresem posiadanej władzy kościelnej. Od VI w. w Kościele katolickim włączano do tego stanu mężczyznę, będącego wcześniej osobą świecką, ochrzczonego i bierzmowanego, poprzez obrzęd tonsury. W ówczesnych realiach mógł to być nawet chłopiec mający kilka lub kilkanaście lat. Tonsura (łac. *tonsura* – ‘strzyżenie, ostrzyżenie’) nie była uważana za stopień w hierarchii kościelnej, ale raczej za ceremonię poświęcenia i oddania się Bogu. Polegała ona na postrzyżeniu włosów i nałożeniu odpowiedniego stroju. Duchownym była więc osoba spełniająca publiczne funkcje sakralne w miejscu kultu lub zdolna do ich spełniania¹.

W szerokim rozumieniu duchownymi byli więc wszyscy mężczyźni po obrzędzie tonsury, tonsuraci. Osoby te automatycznie opuszczały stan duchowny po zawarciu małżeństwa bez konsekwencji prawnych, będąc na etapie od tonsury aż do ostatniego stopnia święceń niższych. Święcenia wyższe zamykały taką możliwość i wymagano dyspensy, by przejść do stanu świeckiego.

¹ H. Rybczyński, *Duchowieństwo*, w: *Encyklopedia katolicka* (dalej: EK), t. 4, Lublin 1989, kol. 307–309; tenże, *Duchowny*, w: EK, t. 4, Lublin 1989, kol. 309–311; E. Górski, *Święcenia niższe i wyższe. Studium liturgiczno-historyczne*, Sandomierz 1954, s. 10.

Od starożytności przyjął się w Kościele katolickim podział święceń na święcenia niższe (*minores*) i wyższe (*maiores, sacri*). Stopniami święceń niższych były święcenia ostiariatu, lektoratu, egzorcystatu i akolitatu. Do wyższych zaliczano święcenia subdiakonu, diakonu, prezbiteriatu i biskupstwa². W późnośredniowiecznych pontyfikałach i *Klementynach*, czyli zbiorze prawa kościelnego promulgowanego przez papieża Jana XXII w 1317 r., od kandydatów do subdiakonu wymagano 18 lat, do diakonu 20, a do kapłaństwa 25 lat³.

Na Soborze Trydenckim (1545–1563) zajęto się także kwestią kandydatów do święceń wyższych. Ubiegający się o święcenia subdiakonu powinni ukończyć 22, do diakonu 23, do kapłaństwa 25, a do sakry biskupiej 30 lat. Mieli się także oni okazać godnymi ich przyjęcia i takimi, którzy dowiedli swej dojrzałości uczciwym życiem⁴.

Trzeba pamiętać, że byli także duchowni diecezjalni (*saeculares*) i zakonni (*regulares*). Zakonnicy dzielili się na dwie grupy: ojców (*patres*), mających święcenia kapłańskie, i braci zakonnych (*confratres, conversi*). Ci pierwsi z racji przyjętych święceń byli duchownymi zakonnymi. Duchownymi nie były zakonnice. One należały do stanu zakonnego.

Do zrozumienia podjętej tematyki istotne jest również zagadnienie „tytułu święceń”. Nieodzownym warunkiem dopuszczenia do święceń wyższych, a konkretnie do święceń subdiakonu, był tytuł kanoniczny święceń, czyli przyszłe miejsce pracy duchownego i środki na jego utrzymanie⁵. Po Soborze Trydenckim święcono na tytuł beneficjum jako jedyny tytuł do święceń dla duchownego diecezjalnego. Dopuszczano z konieczności lub potrzeby Kościoła także tytuł patrymonium, czyli majątku i tytuł pensji⁶. Duchownych zakonnych święcono na tytuł zakonu.

² *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński i polski*, t. 4: (1511–1870): Lateran V, Trydent, Watykan I, opr. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004, s. 668–677: Sobór Trydencki, P22, III. Posługi poszczególnych święceń; s. 680–681: Sobór Trydencki, Sesja 23, I/A. Nauka o sakramencie święceń, rozdział 2; s. 700–703: Sobór Trydencki, Sesja 23: II (Dekret o reformie), kan. 12–14; s. 856–859: Sobór Trydencki, P25/B: III (Przymioty kandydata na biskupa).

³ *Clementinae. Clementis Quinti constitutiones, quas Clementinas vocant [...]*, Lugduni 1550, Liber I, titulus 6, capitulum 3, s. 38; E. Górski, *Święcenia niższe i wyższe...*, s. 7.

⁴ *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 4, s. 700–701: Sobór Trydencki, Sesja 23, II. Dekrety o reformie, kan. 12; s. 856–857: Sobór Trydencki, P25/B: III (Przymioty kandydata na biskupa).

⁵ J. Zubka, *Tytuł kanoniczny do święceń dla duchowieństwa świeckiego w szczególności tytuł służby diecezji*, Lublin 1935, s. 5–6; *Pontificale Romanum Clementis VIII ac Urbani VIII Auctoritate recognitum et ad Plurimum usum in commodiorem formam redactum*, Venetiis 1740, s. 6–7.

⁶ J. Zubka, *Tytuł kanoniczny...*, s. 71–72; *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 4, s. 614–615: Sobór Trydencki, Sesja 21: II (Dekret o reformie), kan. 2: „święty sobór postanawia, aby w przyszłości żaden kleryk diecezjalny, nawet gdyby zachowywał odpowiednie obyczaje, posiadał wiedzę i stosowny wiek, nie był dopuszczany do święceń, zanim wcześniej nie będzie pewne, w zgodzie z prawem, że posiada beneficjum kościelne, które jest wystarczające do prowadzenia uczciwego życia (ad victum honeste). [...] Natomiast posiadacze majątku (patrimonium) albo pensji nie mogą być wyświęceni, jeżeli biskup nie uzna, że powinni być przyjęci do służby w swych kościołach, ze względu na jakąś konieczność albo potrzebę. Najpierw zaś biskup sprawdzi, że w istocie posiadają taki majątek albo pensję, a także że wystarczą one tym duchownym na utrzymanie”.

Tytuł beneficjum oznaczał utrzymanie duchownego z majątku związanego z urzędem kościelnym, np. probostwem, wikariatem wieczystym, mansjonarią, altarią itp. Beneficjum musiało przynosić wystarczające dochody na utrzymanie na odpowiednim poziomie określonym w taksie diecezjalnej. Tytuł patrymonium oznaczał utrzymanie z majątku własnego otrzymanego ze spadku rodzinnego, zdobytego własną pracą albo otrzymanego jako darowizna. Ostatni tytuł – tytuł pensji – oznaczał utrzymanie duchownego z dochodów pochodzących z renty osoby trzeciej⁷.

W polskim ustawodawstwie kościelnym przyjęły się trzy tytuły święceń: beneficjum, patrymonium i prowizji, czyli otrzymywania na utrzymanie części dochodów z beneficjum kościelnego⁸. W kontekście trzeciego tytułu pojawiła się funkcja prowizora (dosłownie z łaciny – opiekuna, dobroczyńcy). Była to osoba, która zobowiązywała się zapewnić przyjmującemu święcenia wyższe konkretne źródła utrzymania. Tytuł prowizji należał do najczęstszych i na jego podstawie święcono przede wszystkim na wikariaty. W tej kwestii dochodziło często do nadużyć ze strony prowizora i prowizowanego. Udzielano bowiem fikcyjnych prowizji i nowo wyświęceni duchowni powiększali grono księży włóczęgów. Na synodach upominano zainteresowanych, by wywiązywali się z podjętych zobowiązań i zakazywano prowizji bez pokrycia. Grożono karami kościelnymi, a wagabundzie uwięzieniem⁹.

Istotnym warunkiem funkcjonowania różnych urzędów i godności kościelnych było istnienie beneficjum. „Beneficjum” (łac. *beneficium* – ‘dobrodzieństwo’) w prawie kościelnym było urzędem kościelnym, z którym było związane konkretne uposażenie (łac. *dos*). Na ogół jednak rozumiano przez nie stałe źródło dochodu przypisane do konkretnego urzędu. Stanowiło ono własność miejscowego kościoła i było przeznaczone na cele kultowe i utrzymanie duchowieństwa. Składało się na ogół z gwarantowanych źródeł dochodu, m.in. w formie ziemi, z reguły jednego lub dwóch łańów w przypadku kościołów parafialnych, opłat z targów, młynów, mostów, karczem, sądów, dziesięcin i innych¹⁰. W prawie kościelnym beneficja dzielono na beneficja duszpasterskie i beneficja proste. Do pierwszych zaliczano przede wszystkim parafie i prepozytury szpitalne. Duchowni je posiadający byli zobowiązani do prowadzenia duszpasterstwa. Do beneficjów prostych należały m.in. kanonie, prałatury, altarie, promotorie brackie i mansjonarie. Posiadających je duchownych zobowiązywano do wypełniania określonych funkcji sakralnych wynikających z dekretów fundacyjnych¹¹.

⁷ J. Zubka, *Tytuł kanoniczny...*, s. 72–93.

⁸ Tamże, s. 119–120, 123–124.

⁹ S. Ch[odyński], *Wikariusz parafialny*, w: *Encyklopedia kościelna* (dalej: Ekość.), t. 31, Płock 1911, s. 155; H.E. Wyczawski, *Studia nad wewnętrznymi dziejami kościelnymi w Małopolsce na schyłku XVI wieku*, cz. 1: *Duchowieństwo*, „Prawo Kanoniczne” 7(1964), nr 1–2, s. 79; *Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis sub [...] Stanislao in Słupow Szembek [...] Łowiciei Anno Domini MDCCXX [...] celebratae*, Varsaviae [b.r.w.], k. H_{2v}–H_{3v}.

¹⁰ J. Rybczyk, *Beneficjum*, w: Ekość., t. 2, Lublin 1989 (dodruk), kol. 262–263; A. S[otkiewicz], *Beneficjum*, w: Ekość., t. 2, Warszawa 1873, s. 162.

¹¹ J. Szymański, *Altaria*, w: Ekość., t. 1, Lublin 1989 (dodruk), kol. 387–388; J. Rybczyk, *Beneficjum*, kol. 262.

Kolejnym pojęciem niezbędnym do zrozumienia ówczesnych realiów kościelnych jest „prawo patronatu”. Wyrosło ono z praw fundatora, który był założycielem, twórcą instytucji kościelnej, dającym jej podstawy materialne i często duchowe. W prawodawstwie kościelnym z czasów państwa Franków fundator był przede wszystkim osobą finansującą budowę obiektów sakralnych lub dawcą tzw. beneficjum, czyli właściwie uposażenia (*dos*)¹². Patronat (łac. *ius patronatus*) był zespołem praw i obowiązków wobec beneficjum kościelnego nadanych przez Kościół fundatorowi i jego spadkobiercom. Osobę, które je posiadała, nazywano patronem, czyli opiekunem, obrońcą¹³. Wyróżniano patronat kościelny, świecki i mieszany albo personalny i realny. Pierwszy podział był zależny od osoby patrona. Jeśli patronat należał do instytucji kościelnej: kościoła, klasztoru albo osoby z tytułu godności lub urzędu kościelnego, to był to patronat kościelny. Patronat świecki należał do osób świeckich, które z tytułu fundacji i uposażenia kościoła lub innego beneficjum nabyły takie prawo. Patronat mieszany zachodził wtedy, kiedy duchowni i świeccy nabyli prawo do wspólnego prezentowania kandydata na dane beneficjum. W przypadku patronatu personalnego chodziło o konkretną osobę patrona, np. przynależał on do określonej rodziny. Patronat realny był uzależniony od posiadanego majątku nieruchomego, czyli należał do jego aktualnego właściciela. W praktyce oznaczało to, że dziedzic majątku, na terenie którego znajdowało się beneficjum, był jednocześnie jego patronem¹⁴.

Najczęściej występował patronat świecki, czyli królewski i szlachecki. Z reguły był on związany z patronatem realnym. Szlachta była właścicielem większości dóbr w ówczesnej Polsce. Patronat personalny istniał najczęściej w przypadku beneficjów prostych: różnych altarii, kapelanii lub promotorii brackich. Niekiedy odnosił się także do różnych godności lub kanonii w kapitułach.

W praktyce władze kościelne przy obsadzie beneficjów były uzależnione od patronów i zobowiązane do przestrzegania ich praw. Nawet w przypadku angażowania wikariuszy w parafiach brano pod uwagę zdanie patrona. Tylko w określonych warunkach władze diecezjalne mogły same dokonywać obsady stanowisk kościelnych. Taka możliwość zachodziła w przypadku zaniedbania przedstawienia kandydata w wyznaczonym terminie. Patron świecki miał dokonać prezenty w ciągu czterech miesięcy od dnia otrzymania informacji o wakansie, a patron kościelny – w ciągu sześciu miesięcy. Biskupi jednak rzadko egzekwowali te przepisy, by nie zrażać sobie patronów i dziedziców. Najczęściej zadowalano się wzywaniem ich do dokonania prezenty na wakujące beneficja¹⁵.

¹² W. Danielski, *Fundator*, w: EK, t. 5, Lublin 1989, k. 772.

¹³ S. Tymosz, *Patronat, prawo patronatu*, w: EK, t. 15, Lublin 2011, kol. 60–62; B. Szady, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Podstawy i struktura*, Lublin 2003, s. 5–6; J. G[autier], *Patronat*, w: *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 29–30, Warszawa 1913, s. 384; A. S[otkiewicz], *Patronat*, w: *Ekosc.*, t. 18, Warszawa 1892, s. 378.

¹⁴ S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku. Struktura, funkcje społeczno-religijne i edukacyjne*, Lublin 2004, s. 96; Szady, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej...*, s. 15–34; S[otkiewicz], *Patronat*, s. 378.

¹⁵ E.H. Wyczawski, *Studia nad wewnętrznymi dziejami...*, cz. 1, s. 70; P. Piasecki, *Praxis episcopalis, ea quae officium et potestatem episcopi concernunt continens, in qua varia Summorum Pontificum et Sacrarum S. R. E. Congregationum, praesertim post Conc. Trid. hucusque emanata*

Duchowni mieli prawo do różnych urzędów i godności kościelnych. Urząd kościelny (łac. *officium*) był zespołem uprawnień i związanych z nimi obowiązków ustanowionym na stałe. Dawał on udział we władzy kościelnej i prawo do korzystania z dochodów z uposażenia¹⁶. Godnościami kościelnymi były zaszczytne urzędy kościelne, a przede wszystkim urzędy i tytuły w kapitułach, czyli różne prałatury i kanonie. Chodziło w nich przede wszystkim o precedencję (pierwszeństwo, starszeństwo)¹⁷.

Problemem dotyczącym Kościoła w omawianym okresie były różnego rodzaju prowizje papieskie, czyli powierzenie urzędu kościelnego przez papieża z pominięciem praw ordynariuszy. Wzrost centralizacji władzy w Kościele od XI w. zrodził przekonanie, że biskupowi Rzymu przysługuje prawo obsadzania urzędów w całym chrześcijańskim świecie. Było to następstwem reformy gregoriańskiej. Wpływ papieża na obsadę różnych urzędów i beneficjów kościelnych był szczególnie widoczny w XIV i XV w.¹⁸ Prowizje papieskie przybrały dwie formy: rezerwacji (rezerwatów) i ekspektatyw. Te pierwsze dotyczyły warunków obsady beneficjów, które papież zastrzegł dla siebie. Drugie stanowiły „akty łaski dające duchownemu nadzieję i prawo do otrzymania określonego beneficjum, kiedy ono zawakuje”¹⁹. Ekspektatyw udzielali początkowo tylko papieże. Doprowadziło to do ograniczenia kompetencji biskupów i kapituł do obsadzania beneficjów. Z czasem udzielali ekspektatyw także biskupi, a nawet władcy świeccy. Ci ostatni stosowali je powołując się na prawo patronatu. Często duchowni zabiegali o prowizje bezpośrednio na dworze papieskim. Nazywano ich kortezanami (z łac. *cors/cortis* – ‘dwór’). Praktyka udzielania prowizji papieskich rozpowszechniła się zwłaszcza w okresie tzw. niewoli awiniońskiej (1309–1377) i trwała na dużą skalę aż do Soboru Trydenckiego. Wtedy ich zakazano²⁰. Jednak jeszcze w późniejszym okresie zabiegano w Rzymie o prowizje papieskie na różne beneficja w Polsce z naruszeniem obowiązującego prawa²¹.

Decreta, ad usum Fori Ecclesiastici omnino necessaria ex probatis exemplaribus referuntur, Cracoviae 1627, s. 523; *Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis sub [...] Stanislao in Słupow Szezbek*, k. I_{3v}–I₄; Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej, *Acta Consistorii Gnesnensis*, sygn. E 52, k. 116v, 161v: wizytator zalecił prezentować w ciągu miesiąca lub dwóch kandydata na beneficjum w Magnuszewicach i Rychnowie.

¹⁶ E. Wilemska, *Urząd kościelny*, w: EK, t. 19, Lublin 2013, kol. 1414.

¹⁷ J. Grzywacz, *Godności kościelne*, w: EK, t. 5, Lublin 1989, kol. 1231.

¹⁸ K. Burczak, *Prowizja kanoniczna*, w: EK, t. 16, Lublin 2012, kol. 547–548; K. Lutyński, *Obsadzanie prebend w kapitule poznańskiej w XVI wieku*, „*Analacta Cracoviensia*” 27(1995), s. 753.

¹⁹ J. Rybczyk, *Ekspektatywa*, w: EK, t. 4, Lublin 1989, kol. 808; K. Lutyński, *Obsadzanie prebend w kapitule poznańskiej...*, s. 753; L. Adamowicz, *Rezerwaty*, w: EK, t. 17, Lublin 2012, kol. 60; W. Góralski, *Obsadzanie prałatur i kanonii w kapitule katedralnej w Płocku w XVI w.*, „*Studia Płockie*” 7(1979), s. 143, 156; H. K[ossowski], *Rezerwaty*, w: Ekośc., t. 23, Warszawa 1899, s. 362–263; M. N[owodworski], *Expektatywa*, w: Ekośc., t. 5, Warszawa 1874, s. 200; Z. Ch[odyński], *Beneficja rezerwowane*, w: Ekośc., t. 2, s. 164.

²⁰ *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 4, s. 768–769: Sobór Trydencki, Sesja 24, II. Dekrety o reformie, kan. 19; *Volumina constitutionum*, t. 1: 1493–1549, vol. 2: 1527–1549, przygot. W. Uruszczak i in., Warszawa 2000, s. 102–104, 221; J. Rybczyk, *Ekspektatywa*, kol. 808–809.

²¹ *Volumina constitutionum*, t. 2: 1550–1609, vol. 2: 1587–1609, przygot. S. Grodziski, Warszawa 2008, s. 71–72; K. Lutyński, *Obsadzanie prebend w kapitule poznańskiej...*, s. 755.

Kolejnym problemem dotykającym Kościół w czasach nowożytnych, i to nie tylko w Polsce, było zjawisko kumulacji beneficjów, czyli posiadania kilku beneficjów przez jedną osobę. Mimo zakazów praktyka ta przetrwała na ziemiach polskich aż do czasów rozbiorów²². Po Soborze Trydenckim zwracano się do Stolicy Apostolskiej z prośbami o dyspensy, czyli zwolnienie z obowiązujących przepisów prawa. Jeszcze w XVIII w. wielu duchownych posiadało dwa beneficja parafialne, nie licząc godności kapitulnych, czyli prałatur i kanonii. Przykładem może być ks. Walenty Sebastian Myszkowski, pleban w Cieszęcinie (1736–1763), w archidiecezji gnieźnieńskiej, i w Miedźnie (1744–1763), w diecezji krakowskiej, kanonik liwoński (inflancki), kanonik, a potem dziekan kapituły poznańskiej i oficjał wieluński²³.

Podział duchowieństwa i obsada beneficjów

Katolickie duchowieństwo diecezjalne czasów nowożytnych dzielono na kilka grup. Mówi się potocznie o duchowieństwie wyższym i niższym, rozumiejąc pod tymi pojęciami biskupów i członków różnych kapituł oraz „zwykłych” księży w parafiach. Jest to jednak niezbyt fortunne uproszczenie, gdyż pomija się duchownych niższych święceń i po samej tylko tonsurze. Można przyjąć kilka kryteriów podziału. Biorąc pod uwagę stopnie święceń, należy mówić o tych, którzy mieli tylko tonsurę i nosili strój duchowny oraz tych, którzy mieli niższe i wyższe święcenia. Drugim kryterium podziału były piastowane urzędy i godności kościelne. Kolejnym kryterium ich podziału może być pochodzenie stanowe. Najwyżej „ceniono” duchownych pochodzących ze szlachty, potem z mieszczaństwa, a najniżej z chłopstwa.

Duchowni niższych święceń stanowili znaczny odsetek wśród ówczesnego stanu duchownego. Prawie wszyscy żacy, czyli studenci ówczesnych uniwersytetów, oraz uczniowie szkół katedralnych i kolegiackich, a także od XVI w. kolegiów jezuickich i pijarskich, mieli te święcenia. Tu znajduje się źródło autonomii uczelni akademickich respektowane aż do czasów współczesnych. Jeszcze w XVII, a nawet w XVIII w. wychowankowie kolegiów jezuickich i pijarskich oraz absolwenci Akademii Krakowskiej otrzymywali prowizję na różne wikariaty bez wcześniejszej formacji seminaryjnej. Mieli już bowiem niższe święcenia²⁴.

²² *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 4, s. 762–763: Sobór Trydencki, Sesja 24, II. Dekrety o reformie, kan. 17; s. 826–829: Sobór Trydencki, Sesja 25/A. Dekret o reformie ogólnej, Rozdział 9 [f]; T. Walachowicz, *Kumulacja beneficjów*, w: EK, t. 10, Lublin 2004, kol. 224.

²³ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej: ADWł.), Acta Episcopalia (dalej: AE), sygn. 0317, k. 211; sygn. 0359, s. 1528; Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Akta wizytacji biskupich (dalej: AV), sygn. 32, s. 428; sygn. 48, s. 179; S. Zabraniak, *Z łaski króla Władysława Jagiełły. Z dziejów parafii Miedźno (1425–2025)*, [Częstochowa 2025], s. 131–133.

²⁴ Np. ADWł., Akta Konsystorskie (dalej: AK), sygn. 158 (1658), s. 67: Wojciech Grębiński, student kolegium jezuickiego w Kaliszu otrzymał 22 stycznia 1658 r. prowizję na wikariat do Wieruszowa; (1659), s. 115: Maciej Łeszczyński, student Akademii Krakowskiej 21 stycznia 1659 r. otrzymał prowizję na wikariat do Unikowa koło Złoczewa.

Z grona duchownych mających niższe święcenia rekrutowali się potem prawie wszyscy nauczyciele w szkołach parafialnych, czyli bakałarze i rektorzy. Niektórzy z nich po pewnym czasie przyjmowali święcenia wyższe i posługiwali jako wikariusze w tych samych parafiach, w których wcześniej pracowali²⁵. Z tego kręgu wywodzili się także kantorzy, zakrystianie, czyli kościelni, i inni posługujący przy kościołach i w parafiach²⁶. Niektórzy z nich byli potem promowani do święceń wyższych²⁷.

Wielu duchownych niższych święceń pracowało w różnych urzędach, poczynając od najniższego szczebla aż do kancelarii królewskiej włącznie²⁸. Zgodnie z ówczesnym prawem kościelnym tacy duchowni mogli także obejmować urzędy i godności kościelne. Zobowiązywano ich jednak do przyjęcia święceń wyższych w określonym prawem czasie, choć bywało z tym różnie. Wielu proboszczów, prałatów i kanoników, a nawet biskupów ich nie miało²⁹. Jeszcze w XVII, a także w XVIII w. wielu dziedziców będących patronami prezentowało duchownych niższych święceń na probostwa. 11 stycznia 1640 r. na probostwo parafii Mokrsko koło Wielunia został prezentowany przez Kacpra Denhoffa, wojewodę sieradzkiego, oraz Jadwigę Kożuchowską, Wojciecha Wierusza Bielskiego i Jana Grabskiego kleryk mniejszych święceń, Stanisław Michałowicz, bakałarz artium i filozofii³⁰.

Brak święceń wyższych przez osoby obejmujące probostwa, kanonie lub biskupstwa skutkowało często ustanawianiem różnych zastępców. Biskupów ordynariuszy wyręczali w czynnościach pontyfikalnych, wymagających sakry biskupiej, biskupi pomocniczy. Proboszczów i członków kapituł zastępowali w duszpasterstwie i czynnościach kapitułnych wikariusze mający święcenia kapłańskie. Takim duchownym był m.in. Jan Kochanowski (ok. 1530–1584), prepozyt kapituły katedralnej w Poznaniu (1564–1574) i proboszcz w Zwoleniu (1566–1575)³¹. Sytuacja ta wynikała z ówczesnego systemu patronatu i ingerencji

²⁵ Np. ADWł., AK, sygn. 157 (1620), s. 129–130: 21 lutego 1620 r. Stefan Krzepicensis, kleryk mniejszych święceń, rektor szkoły w Lgocie niedaleko Radomska, otrzymał prowizję na tamtejszy wikariat.

²⁶ S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku...*, s. 168–169.

²⁷ Np. ADWł., AK, sygn. 157 (1625), s. 259: Paweł Rojowicz z Wielunia, kleryk mniejszych święceń był zakrystianinem (kościelnym) kolegiackim, zanim otrzymał 7 kwietnia 1625 r. prowizję na wikariat do Kadłuba.

²⁸ A. Dybkowska, J. Dziegielewska, *Udział Kościoła rzymskokatolickiego w sprawach państwa*, w: *Tradycje polityczne dawnej Polski*, pod red. A. Sucheni-Grabowskiej, A. Dybkowskiej, Warszawa [1993], s. 127–128.

²⁹ *Dokumenty soborów powszechnych. tekst grecki, łaciński, polski*, t. 2: (869–1312): *Konstantynopol IV, Lateran I, Lateran II, Lateran III, Lateran IV, Lyon I, Lyon II, Vienne*, opr. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2002, s. 540–541: Sobór w Vienne, Dekret 5 [Święcenia a urzędy i beneficja w Kościele]; *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 4, s. 370–371: Sobór Trydencki, Sesja 7: II (Dekret o reformie), Rozdział 9; W. Góralski, *Obsadzanie prałatur i kanonii w kapitule...*, s. 145–147; tenże, *Skład osobowy oraz obsadzanie prałatur i kanonii w kapitule kolegiackiej w Pułtusk*, „Prawo Kanoniczne” 19(1976), nr 1–2, s. 258.

³⁰ ADWł., AK, sygn. 158 (1640), s. 212.

³¹ *Cochanoviana. Źródła urzędowe do biografii Jana Kochanowskiego*, wybrali i opracowali M. Gorbaczowa, W. Urban, Wrocław 1985, nr 89, s. 117; nr 90, s. 90–121; nr 96, s. 124–125; nr 128, s. 161–162; nr 173, s. 226–227; nr 184, s. 242–244.

w sprawy kościelne różnych osób świeckich. Zarówno władcy, właściciele dóbr, władze miejskie i spadkobiercy fundatorów na szczeblu lokalnym decydowali o tym, kto obejmował dane beneficjum.

Liczebność duchowieństwa diecezjalnego posiadającego wyższe święcenia była uzależniona przede wszystkim od ilości beneficjów kościelnych i możliwości utrzymania się z nich. Konsekwentnie walczono z duchownymi wagabundami. Wizytator, ks. Aleksander Proszewski, archidiakon uniejowski, nakazał w 1711 r. usunąć księdza wagabundę z parafii Wilamów³². Podobnie postąpił biskup Franciszek Kraszkowski, sufragan gnieźnieński, który zakazał w 1728 r. proboszczowi parafii Dobrzec przyjmowania wagabundów z innej diecezji i nakazał oddalić subdiakona Brzuchwińskiego. Ten sam hierarcha polecił dziedzicowi Sośnicy usunąć wagabundę, ks. Wawrzyńca Boruckiego, pochodzącego z innej diecezji³³. Podobne nakazy pojawiły się także w innych wizytacjach.

Najwyżej wśród stanu duchownego byli biskupi ordynariusze i ich pomocnicy, czyli biskupi pomocniczy z zakresem władzy określonej przez ich zwierzchników, czyli hierarchowie (z greckiego 'święta władza'). Ordynariusze stali na czele diecezji i zarządzali nimi bezpośrednio lub pośrednio przez swoich urzędników. Należy jednak pamiętać, że nie zawsze duchowny piastujący urząd biskupa miał święcenia biskupie. Dopiero Sobór Trydencki uporządkował tę kwestię. Sakrę biskupią mieli za to zawsze biskupi pomocniczy, którzy spełniali funkcje pontyfikalne w imieniu i zastępstwie ordynariuszy. Ordynariusze rzymskokatoliccy wchodzili w skład senatu Rzeczypospolitej. Jeden z biskupów był także kancle rzem lub podkanclerzem. Należał on do grona najbliższych współpracowników monarchy i wpływał na kształt polityki państwa. Arcybiskupi gnieźnieńscy jako prymasi od czasu bezkrólewia po śmierci króla Zygmunta Augusta byli interreksami. Sprawowali oni obowiązki tymczasowej głowy państwa po zgonie władcy aż do koronacji jego następcy³⁴.

Wysoka pozycja episkopatu rzymskokatolickiego w czasach nowożytnych była konsekwencją wielu czynników. Tu warto wspomnieć, że praktycznie nieograniczony wpływ na obsadę biskupstw mieli władcy. W Polsce uzyskali ją dzięki różnym przywilejom nadawanym przez Stolicę Apostolską i na drodze „faktów dokonanych”. Takim monarchą był m.in. Kazimierz Jagiellończyk (1447–1492), który w 1447 r. zażądał od papieża prawa do obsadzania beneficjów i stanowisk kościelnych w całej Koronie. Mikołaj V (1447–1455) przyznał mu uprawnienia do obsadzania kilkudziesięciu z nich. Władca wymuszał także na kapitułach katedralnych wybór swojego kandydata na opróżnioną stolicę biskupią lub pomijał je całkowicie. Tak postąpił m.in. obsadzając w 1452 r. biskupstwo przemyskie Mikołajem z Błażejowic i krakowskie po śmierci Tomasza Strzępińskiego († 1460). Po zgonie tego hierarchy doszło do kilkuletniej walki o tron biskupi między królem, papieżem Piusem II (1458–1464) oraz kapitułą krakowską i jej stronnikami.

³² ADW1., AE, sygn. 039, s. 29, 10 (dekrety powizytacyjne).

³³ ADW1., AE, sygn. 0314, s. 74, 345.

³⁴ *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 4, s. 856–859: Sobór Trydencki, P25/B: III (Przymioty kandydata na biskupa); A. Dybkowska, J. Dziegielewska, *Udział Kościoła rzymskokatolickiego w sprawach państwa*, s. 121, 141.

Spór ten położył kres wolnym wyborom kandydata na biskupstwa w Koronie przez kapituły katedralne. Od tego czasu stały się one tylko formalnością. Podobnie było z obsadą biskupstwa warmińskiego, o które doszło do otwartej wojny po śmierci biskupa Pawła Legendorfa († 1467). Król Kazimierz Jagiellończyk nie dopuścił kandydata kapituły warmińskiej Mikołaja Tungena, co spowodowało konflikt na skalę międzynarodową. Trwał on aż do 1479 r. Praktykę królewskich nominacji na wszystkie stolice biskupie w Rzeczypospolitej potwierdził papież Sykstus V (1585–1590) bullą z 1589 r.³⁵

Następcy Kazimierza Jagiellończyka także zabiegali o wpływ na obsadę biskupstw i innych beneficjów, które były często formą zapłaty za wierną służbę. W 1519 r. na mocy bulli *Romanus Pontifex* papieża Leona X (1513–1521) prawo obsadzania beneficjów w miesiącach parzystych otrzymali kolatorowie, przy zachowaniu zasad prawa kościelnego. Kolatorami były osoby udzielające wakującego beneficjum kościelnego. Dotyczyło to przede wszystkim ordynariuszy (*ordinarii collatores*). Z czasem używano tego określenia zamiennie z pojęciem „patron” na zasadzie *ius patronatus*³⁶. Mocą bulli *Cum singularem fidei constantiam* papież Klemens VII (1523–1532) doprecyzował i rozszerzył uprawnienia kolatorów. Mogli oni obsadzać także godności kapitulne zawakowane w miesiące parzyste, jeśli papież w ciągu trzech miesięcy nie mianował swego kandydata. Król Zygmunt Stary (1506–1548) zabiegał jednak o rozciągnięcie zapisów tej bulli na wszystkich kolatorów, co też uczynił papież Klemens VII w swoim brewe. W praktyce władca uzyskał pośrednio wpływ na obsadę beneficjów, gdyż miał decydujący głos przy wyborze ordynariuszy. Kolejne poszerzenie uprawnień władców polskich w kwestii obsady urzędów i godności kościelnych nastąpiło w 1736 r. Zawarty wtedy konkordat między papieżem Klemensem XII (1730–1740) a królem Augustem III Sasem (1733–1763) regulował kwestię obsadzenia opactw komendatoryjnych w Polsce. Chodziło o opactwa, w których opatami zostawali duchowni z nadania władcy. Układ ten został potwierdzony bullą *Summi atque aeterni (Pastoris)* 13 września 1737 r.³⁷

³⁵ *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia; maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*, ab A. Theiner, t. 2: *Ab Ioanne PP. XXIII. usque ad Pium PP. V. 1410–1572*, Romae 1861, nr 77, s. 54–55; M. Bogucka, *Kazimierz Jagiellończyk i jego czasy*, Kraków 2009, s. 131–138, 140–144; J. Brzeziński, *O konkordatach Stolicy Apostolskiej z Polską w XVI wieku*, w: *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*, seria 2, t. 5, Kraków 1893, s. 272.

³⁶ J. Duchniewski, *Kolator*, w: EK, t. 9, Lublin 2002, kol. 309; A. S[otkiewicz], *Kollacja kanoniczna*, w: Ekośc., t. 10, Warszawa 1877, s. 512–513.

³⁷ *Volumina constitutionum*, t. 1: 1493–1549, vol. 2: 1527–1549, s. 103, przypis 25; *Acta Tomiciana*, t. 14: 1532, ed. W. Pociecha, Posenaniae 1952, nr 2, s. 7; J. Czaja, *Umowy konkordatowe Polski ze Stolicą Apostolską w okresie do III rozbioru*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa” 24(2021), s. 78; J. Krajczyński, *Konkordat między Polską a Stolicą Apostolską jako wypróbowana forma pokojowego i konsensualnego określenia wzajemnych relacji i sytuacji prawnej katolików mieszkających na terytorium Rzeczypospolitej*, „Prawo Kanoniczne” 63(2020), nr 4, s. 104–105, 111–112; W. Uruszczyk, *Konkordaty nienazwane i nazwane w Polsce przedrozbiorowej*, w: *Konkordaty polskie. Historia i teraźniejszość*, pod red. J. Krukowskiego, Lublin 2019, s. 83; M. Osuchowska, *Pierwsze polskie konkordaty (do czasów rozbiorów)*, „Studia Politologiczne” 23(2012), s. 150–152, 155–157;

Zagadnienie obsady beneficjów kościelnych było także przedmiotem obrad polskich sejmów w XVI w. W 1532 i 1538 r. omawiano zasady ich obejmowania określone w papieskich bullach z 1519 i 1525 r. oraz późniejszym brewe papieża Klemensa VII sprzed 1532 r. Grożono wtedy kortezanom surowymi karami, a beneficja zastrzeżono dla Polaków (*sit natione Polonus*). Przypomniano także wcześniejsze ustawodawstwo z okresu panowania królów Jana Olbrachta (1492–1501) i Aleksandra Jagiellończyka (1501–1506). Ograniczono plebejom, czyli duchownym pochodzenia mieszczańskiego i chłopskiego, dostęp do wyższych godności kościelnych. Chodziło o obsadę biskupstw, prałatur i kanonii kapitułnych. W 1550 r. król Zygmunt August podpisał uchwały sejmowe o opatach, przyznające władcy prawo prezentowania kandydatów na wszystkie opactwa. Potwierdzały one zasady przyjęte w 1538 r., zastrzegające godności opackie dla Polaków szlacheckiego pochodzenia. W praktyce więc odrzucono papieskie decyzje dotyczące obsady urzędów i godności zgodnie z przepisami kościelnego prawa powszechnego³⁸.

Ówczesne realia obsady kościelnych beneficjów generowały zatem różne problemy. Nie zawsze piastowały je osoby najgodniejsze i najzdolniejsze.

Zakończenie

Duchowieństwo rzymskokatolickie w nowożytnej Polsce było dużo liczniejsze niż na ogół się sądzi. Należeli do niego wszyscy mężczyźni po obrzędzie tonsury i mający różne stopnie święceń. Wielu duchownych niższych święceń piastowało różne urzędy i godności kościelne. Wynikało to z ówczesnej praktyki wynagradzania nimi osób zasłużonych dla władców i innych posiadających prawo patronatu. Dzięki otrzymanym przez królów polskich przywilejom papieskim urzędy i godności kościelne otrzymywali często ludzie zeświecczeni i zaniebujący swoje obowiązki. Niekiedy nawet nie rezydowali w swoich diecezjach, klasztorach czy parafiach. Dla wielu z nich otrzymane beneficja były tylko źródłami dochodów i swoistą odpłatą za wierną służbę władcy.

A. Dybkowska, J. Dziegielewska, *Udział Kościoła rzymskokatolickiego w sprawach państwa*, s. 121; J. Brzeziński, *O konkordatach Stolicy Apostolskiej...*, s. 278–280.

³⁸ *Volumina constitutionum*, t. 1: 1493–1549, vol. 2: 1527–1549, s. 102–104, 167; *Volumina constitutionum*, t. 2: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, przygot. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 27; J. Krajczyński, *Konkordat między Polską a Stolicą Apostolską...*, s. 107; W. Uruszczak, *Konkordaty nienazwane i nazwane...*, s. 84.

BIBLIOGRAFIA

I. Źródła

A. Archiwalne:

1. Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej, Acta Consistorii Gnesnensis, Visitationes (E)
sygn. E 52 Acta actorum visitationis beneficiorum curatorum et simplicium in archidiaconatu Calissiensi sub felici regimine celsissimi principis, illustrissimi et reverendissimi domini, domini Stanislai in Słupow Szembek archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae primatis, primique principis, abbatis Tynecensis, per perillustrem et admodum reverendum dominum Joannem Gałczyński archidiaconum et officialem Calissiensem, canonicum Łowiciensem, praepositum Białkowiensem anno Domini MDCCXIX (1719) expeditae; per nobilem Matthiam Casimirum Słominski apostolicum et huiusmodi actus visitationis notarium conscriptae.
2. Archiwum Diecezjalne we Włocławku (ADWł.)
 - 2.1. Acta Episcopalia (AE)
sygn. 039 Acta actorum visita[tio]n[is] [generalis] beneficiorum et simplicium in Archidiaconatu Wniejoviensi sub felici regimine celsissimi principis et reverendissimi domini, domini Stanislai in Słupow Szembek archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae et M. D. Lithuaniae primatis, primique principis perpetui commendatarii abbatis Tynecensis, pastoris super grege sibi commisso vigilantissimi, per perillustrem et admodum reverendum dominum Alexandrum Proszowski archidiaconum Uniejowiensem anno Dni MDCCXI et CDCCXII (1711, 1712) expeditae et per nobilem Matthiam Casimirum Słominski apostolicum et huiusmodi actus visitationis notarium conscriptae.
 - sygn. 0314 Akta wizytacji generalnej kościołów i kaplic archidiaconatu kaliskiego, przeprowadzonej w latach 1728–1730 (z polecenia abpa Teodora Potockiego) przez sufragana gnieźnieńskiego Franciszka Józefa Kraszkowskiego.
 - sygn. 0317 Akta wizytacji generalnej kościołów i kaplic południowej części (dekanaty brzeźnicki i radomszczański) Archidiaconatu Uniejowskiego i terytorium Wieluńskiego, przeprowadzonej w latach 1744–1747 (z polecenia arcybiskupa Krzysztofa Antoniego Szembeka) przez pralata Bonawenturę Turskiego.
 - sygn. 0359 Opus biennale visitationum [generalium] Archidiaconatus Wniejovien[sis] cum annexis eidem decanatibus sex, videlicet: eodem Uniejoviensi, Lutomiriensi, Schadkovien[sis], Varthensi, Radomscensi, Brzeznicensi, nec non simul territorij Wielunensis, complectentis in se tres: Rudensem, Vieruszoviensem et Crepicensem decanatus, ex speciali commisso celsissimi, illustrissimi, reverendissimi Vladislai Pomian a Łubna Łubiński, Dei et Apostolicae Sedis gratia archiepisc[opi] Gnesnensis, legati nati, regni Poloniae, D. Lithuaniae primatis primique principis, per perillustrem admodum reverendum Franciscum Grochowalski, iuq. d., canonicum cathedralem Helmensem, archidiaconum Uniejowiensem, decanum et officialem Volborien[sem] expeditum ac eidem celsissimo deleganti cum profundissima veneratione anno Incarnationis Dominicae seu quo Dominus visitavit et fecit redemptionem plebis suae 1765 Squierniviciis dedicatum.
- 2.2. Akta Konsystorskie (AK)
sygn. 157 [Akta Konsystorza Foralnego w Wieluniu 1593–1608. 1614–1634].
sygn. 158 [Akta Konsystorza Foralnego w Wieluniu 1634–1660; 1670–1672].
sygn. 1518 [Akta Konsystorza Foralnego w Wieluniu 1739–1761].
3. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie
Acta Visitationis (AV)
sygn. 32 Visitatio decanatum Wolbromensis et Leloviensis ex delegatione speciali Cel. Principis R.D. Adreae in Załuskie Załuski episcopi Cracoviensis ducis Severiae per R.D. Adamum a Komorow Komorowski, praepositum cathedralem Cracoviensem, abbatem Androviensem, praepositum et offisitum cathedralem Cracoviensem, abbatem Androviensem, praepositum et officialem Pilecensem anno et diebus quibus intra (1747–1748) expedita et absoluta.

sygn. 48 Visitatio decanatus Leloviensis sub auspiciis Cel. Principis R.D. Cajetani Sołtyk, episcopi Cracoviensis, ducis Severiae, equitis Aquilae Albae, per R.D. Josephum de Gorzeń Gorzeński, ecclesiae cathedralis Cracoviensis et decanatus Severiaensis cancellarium, praepositum et officialem Pilecensem a.D. 1763 mensibus Novembris et Decembris expedita.

B. Drukowane:

Acta Tomiciana, t. 14: 1532, ed. W. Pociecha, Posnaniae 1952.

Clementinae. Clementis Quinti constitutiones, quas Clementinas vocant [...], Lugduni 1550.

Cochanoviana. Źródła urzędowe do biografii Jana Kochanowskiego, wybrali i opracowali M. Gorbaczowa, W. Urban, Wrocław 1985.

Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis sub [...] Stanislao in Stupow Szembek [...] Eovicii Anno Domini MDCCXX [...] celebratae, Varsaviae [b.r.w.].

Dokumenty soborów powszechnych. tekst grecki, łaciński, polski, t. 2: (869–1312): *Konstantynopol IV, Lateran I, Lateran II, Lateran III, Lateran IV, Lyon I, Lyon II, Vienne*, opr. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2002.

Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński i polski, t. 4: (1511–1870): *Lateran V, Trydent, Watykan I*, opr. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004.

Piasecki P., *Praxis episcopalis, ea quae officium et potestatem episcopi concernunt continens, in qua varia Summorum Pontificum et Sacrarum S. R. E. Congregationum, praesertim post Conc. Trid. hucusque emanata Decreta, ad usum Fori Ecclesiastici omnino necessaria ex probatis exemplaribus referuntur*, Cracoviae 1627.

Pontificale Romanum Clementis VIII ac Urbani VIII Auctoritate recognitum et ad Plurium usum in commodiorem formam redactum, Venetiis 1740.

Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia; maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita, ab A. Theiner, t. 2: *Ab Ioanne PP. XXIII. usque ad Pium PP. V. 1410–1572*, Romae 1861.

Volumina constitutionum, t. 1: 1493–1549, vol. 2: 1527–1549, przygot. W. Uruszczak i in., Warszawa 2000.

Volumina constitutionum, t. 2: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, przygot. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005.

Volumina constitutionum, t. 2: 1550–1609, vol. 2: 1587–1609, przygot. S. Grodziski, Warszawa 2008.

II. Opracowania

Adamowicz L., *Rezerwaty*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, Lublin 2012, kol. 60–63.

Bogucka M., *Kazimierz Jagiellończyk i jego czasy*, Kraków 2009.

Brzeziński J., *O konkordatach Stolicy Apostolskiej z Polską w XVI wieku*, w: *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*, seria 2, t. 5, Kraków 1893, s. 263–292.

Burczak K., *Prowizja kanoniczna*, w: EK, t. 16, Lublin 2012, kol. 547–548.

Ch[odyński] S., *Wikariusz parafialny*, w: *Encyklopedia kościelna*, t. 31, Płock 1911, s. 155–169.

Ch[odyński] Z., *Beneficja rezerwowane*, w: Ekośc., t. 2, s. 164–167.

Czaja J., *Umowy konkordatowe Polski ze Stolicą Apostolską w okresie do III rozbioru*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa” 24(2021), s. 65–86.

Danielski W., *Fundator*, w: EK, t. 5, Lublin 1989, k. 772.

Duchniewski J., *Kolator*, w: EK, t. 9, Lublin 2002, kol. 309.

Dybkowska A., Dziegielewska J., *Udział Kościoła rzymskokatolickiego w sprawach państwa*, w: *Tradycje polityczne dawnej Polski*, pod red. A. Sucheni-Grabowskiej, A. Dybkowskiej, Warszawa [1993], s. 117–167.

G[autier] J., *Patronat*, w: *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 29–30, Warszawa 1913, s. 384–388.

Góralski W., *Obsadzanie prałatur i kanonii w kapitule katedralnej w Płocku w XVI w.*, „Studia Płockie” 7(1979), s. 142–173.

Góralski W., *Skład osobowy oraz obsadzanie prałatur i kanonii w kapitule kolegiackiej w Pułtusku*, „Prawo Kanoniczne” 19(1976), nr 1–2, s. 241–269.

Górski E., *Święcenia niższe i wyższe. Studium liturgiczno-historyczne*, Sandomierz 1954.

- Grzywacz J., *Godności kościelne*, w: EK, t. 5, Lublin 1989, kol. 1231.
- K[ossowski] H., *Rezerwy*, w: Ekośc., t. 23, Warszawa 1899, s. 362–263.
- Krajczyński J., *Konkordat między Polską a Stolicą Apostolską jako wypróbowana forma pokojowego i konsensualnego określenia wzajemnych relacji i sytuacji prawnej katolików mieszkających na terytorium Rzeczypospolitej*, „Prawo Kanoniczne” 63(2020), nr 4, s. 89–137.
- Litak S., *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku. Struktura, funkcje społeczno-religijne i edukacyjne*, Lublin 2004.
- Lutyński K., *Obsadzanie prebend w kapitule poznańskiej w XVI wieku*, „Analacta Cracoviensia” 27(1995), s. 753–764.
- N[owodworski] M., *Expektatywa*, w: Ekośc., t. 5, Warszawa 1874, s. 200–201.
- Osuchowska M., *Pierwsze polskie konkordaty (do czasów rozbiorów)*, „Studia Politologiczne” 23(2012), s. 143–160.
- Rybczyk J., *Beneficjum*, w: EK, t. 2, Lublin 1989 (dodruk), kol. 262–265.
- Rybczyk J., *Ekspektatywa*, w: EK, t. 4, Lublin 1989, kol. 808–809.
- Rybczyński H., *Duchowieństwo*, w: EK, t. 4, Lublin 1989, kol. 307–309.
- Rybczyński H., *Duchowny*, w: EK, t. 4, Lublin 1989, kol. 309–311.
- S[otkiewicz] A., *Beneficjum*, w: Ekośc., t. 2, Warszawa 1873, s. 160–164.
- S[otkiewicz] A., *Kollacja kanoniczna*, w: Ekośc., t. 10, Warszawa 1877, s. 512–516.
- S[otkiewicz] A., *Patronat*, w: Ekośc., t. 18, Warszawa 1892, s. 378–380.
- Szady B., *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Podstawy i struktura*, Lublin 2003.
- Szymański J., *Altaria*, w: EK, t. 1, Lublin 1989 (dodruk), kol. 387–388.
- Tymosz S., *Patronat, prawo patronatu*, w: EK, t. 15, Lublin 2011, kol. 60–63.
- Uruszczak W., *Konkordaty nienazwane i nazwane w Polsce przedrozbiorowej*, w: *Konkordaty polskie. Historia i teraźniejszość*, pod red. J. Krukowskiego, Lublin 2019, s. 61–91.
- Walachowicz T., *Kumulacja beneficjów*, w: EK, t. 10, Lublin 2004, kol. 224.
- Wilemska E., *Urząd kościelny*, w: EK, t. 19, Lublin 2013, kol. 1414–1415.
- Wyczawski H.E., *Studia nad wewnętrznymi dziejami kościelnymi w Małopolsce na schyłku XVI wieku*, cz. 1: *Duchowieństwo*, „Prawo Kanoniczne” 7(1964), nr 1–2, s. 45–126.
- Zabraniak S., *Z łaski króla Władysława Jagiełły. Z dziejów parafii Miedźno (1425–2025)*, [Częstochowa 2025].
- Zubka J., *Tytuł kanoniczny do święceń dla duchowieństwa świeckiego w szczególności tytuł służby diecezji*, Lublin 1935.